

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich Frank Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Μιχ. Τσαμαδός.—Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.—Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Παν. Κανελλόπουλος.—Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.—Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41

1937

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΛΕΤΗ ΙΙ

ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΥΠΟ

Ν. Ι. ΤΟΥΛΑ

Είσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα λογικὴ ἔρευνα, ἐν δοκίμιον μόνον, δὲν προτίθεται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ λογικῶν βάσεων, ἀλλὰ νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν λογικὴν πλευρὰν τῶν ἠθικῶν φαινομένων, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητός των, ὅπως καταστῶσιν ἀντικείμενα λογικῆς διεισδύσεως. Ἐλπίζομεν ὅθεν ὅτι ὁ σκοπός μας δὲν θὰ παρερμηνευθῇ, συγχιζομένης τυχὸν τῆς λογικῆς πλευρᾶς τῶν ἠθικῶν προβλημάτων πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ ἡ λογικότης τῶν ἠθικῶν φαινομένων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν ποιοῦ. Εἶναι φανερόν ὅτι αὕτη δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος τρόπου τῆς ἐρεῦνης μας, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ζήτημα προοπτικῆς μόνον, ἀλλ' ὅτι εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάφορος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὅλου ἠθικοῦ φαινομένου. Ἡ μελέτη λοιπὸν τούτου μέσῳ τοῦ πρίσματος τῆς λογικότητος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἠθικότητος ἐκ λογικῶν παραγόντων ἢ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς λογικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ δύναται νὰ σημάνη μόνον τὴν κατάδειξιν τῶν ὑπὸ ταύτης χρησιμοποιουμένων λογικῶν σχημάτων καὶ μηχανισμῶν, ὡς καὶ τῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται. Λόγῳ τῆς γενικό-

τητος τῆς λογικῆς μορφῆς διέπεται ὑπὸ ταύτης ἢ ὅλη ἔκτασις τοῦ ἐπιστητοῦ, χωρὶς νὰ αἴρηται διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἰδιομορφία, μετ' αὐτῆς δὲ ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ αὐτονομία ἑνὸς ἑκάστου ὄντολογικοῦ πεδίου. Δεδομένου λοιπὸν ὅτι ἡ ἔρευνά μας δὲν εἶναι ὄντολογικὴ καὶ δὲν στρέφεται περὶ τὸ ἀντικείμενον, τοῦναντίον δ' ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς τὸ ὑποκείμενον, ὁ κίνδυνος, ὅπως καταστῆ σχηματικὴ καὶ τυπικὴ μία περιοχὴ καθαρᾶς οὐσίας καὶ νοήματος, ἀπομακρύνεται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου. Ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ σφαῖρα δὲν θὰ διέτρεχε τοὺς αὐτοὺς κινδύνους τῆς παρερμηνείας, εἰάν ἡ σχηματικότης ἐπέπρωτο ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ ζωντανὸν ὅλον τὸ ἀποτελοῦν τὸ ἠθικὸν πρόσωπον; ἢ μήπως ἐν τῇ ἠθικῇ περιοχῇ αἱ προσωπικαὶ παραλλαγαὶ καὶ ἡ ἱεραρχία τῶν συγκεκριμένων ἠθικῶν τύπων δὲν παίζη τὸν σημαντικώτερον ὄλον καὶ ἡ ἀναζήτησις τυπικῶν σχέσεων δὲν ὀδηγῆ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἀποτέλεσμα: εἰς τὴν ἄρσιν δηλαδὴ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου;

Δὲν ἀμφισβητοῦμεν τοὺς κινδύνους τούτους! Πλὴν ὅμως δὲν εἶναι οὗτοι κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς διατρέχομεν, ἀφοῦ, ἔχοντες ἐπίγνωσιν αὐτῶν, τοὺς ὑποδεικνύομεν. Ἡ τυπικότης, ἀπόρροια πάσης λογικῆς ἐρεύνης, δὲν αἴρει τὴν πλαστικότητα τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως· συντείνει μόνον εἰς τὴν ἀπὸ τυπικῆς πλευρᾶς κατανόησίν της. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς λογικῆς ἐν τῇ στενῇ καὶ εἰδικῇ ὑπὸ τῆς παραδόσεως καθιερωμένῃ σημασίᾳ αὐτῆς. Ὡς τοιαύτη δὲν μελετᾷ εἰμὴ τὰς τυπικὰς ἀρχάς, αἵτινες διέπουν τὸ ἄπειρον τῆς νοήσεως. Ὁ ἀνεξάντλητος πλοῦτος καὶ ἡ ἀέναντος κίνησις ταύτης, ἡ ζῶσα ἐνέργεια, ὁ συνυφασμὸς της πρὸς τὸ ψυχικὸν καὶ κοσμικὸν ὅλον, αἱ ἀμφιβυλῖαι, αἱ ἀπαγοητεύσεις της, αἱ ἡτταὶ καὶ αἱ νίκαι της, ἡ χαρὰ τῆς ἀνακαλύψεως, ὁ ἔρως, ὁ ἐνθουσιασμὸς πρὸς γνῶσιν, μελέτην, μάθησιν, ἐν ὀλίγοις ἡ ψυχοπνευματικὴ αὐτὴ ὁλότης μένει ἀσύλληπτος διὰ τὴν λογικὴν ἔρευναν. Ὁμοίως λοιπὸν, τὸ πρὸς ἐν εὐρύτατον ὅλον συνδεόμενον ἠθικὸν συνειδός, δὲν δύναται ἄνευ τοῦ ὅλου τούτου νὰ κατανοηθῆ πληρέστερον. Αἱ σχέσεις αὐτοῦ προϋποθέτουν τὴν ὅλην ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν καὶ διενεργοῦνται ἐντὸς τῶν ὅρων, τοὺς ὁποίους θέτουν αἱ διαστάσεις τοῦ ὅλου ψυχοπνευματικοῦ κόσμου, προεκτεινομένου μέχρι τοῦ λεγομένου ἐξωτερικοῦ κόσμου, (ἀνεξαρτήτως ὁποίας

γνωσιολογικῆς ἐρμηνείας καὶ ἂν τυγχάνη οὗτος). Ὑπὸ τὰς συνθήκας ὅμως ταύτας ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐρευνα ψυχικοῦ, πνευματικοῦ, ἠθικοῦ τι-νος συμβεβηκότος καθίσταται ἀδύνατος καὶ ὁ ἐρευνητὴς αὐτοπεριορί-ζεται μοιραίως, προσφεύγων εἰς μεθοδολογικὰς ἀφαιρέσεις, ἵνα, ἀδυ-νατῶν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ὅλον, συλλάβῃ τοῦλάχιστον τὸ μέρος, μελετῶν αὐτό, ὡς εἰάν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅλου. Πρέπει λοιπὸν λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς λογικῆς μεθόδου νὰ παραιτηθῶμεν τῆς προσπαθείας ταύτης καὶ εἶναι πράγματι προτιμητέα ἢ ἄγονος βε-βαίωσις περὶ τοῦ ἀσυλλήπτου τοῦ ἠθικοῦ ἀπείρου μιᾶς ὅσονδήποτε περιορισμένης θετικῆς ἐρεύνης ; — Νομίζομεν ὄχι ! ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζητήσωμεν ἀπὸ τῆς μεθόδου ταύτης περισσότερα ἀφ' ὅ,τι ὑπό-σχεται καὶ δύναται ν' ἀποδώσῃ. Τὴν ἀνεπάρκειαν λοιπὸν ταύτης οὐ μόνον δὲν συνκαλύπτομεν, ἀλλ' ἀντιθέτως τονίζομεν ἰδιαιτέρως, χαι-ρετίζοντες αὐτὴν ὡς βέβαιον μέσον, ἵνα ἀποφύγωμεν τὸν ἐκ τῆς τυ-πικότητος ἀπορρέοντα κίνδυνον τῆς παρερμηνείας μιᾶς περιοχῆς ζων-τανῶν καὶ οὐσιωδῶν σχέσεων.

Κατόπιν τῶν ἐξηγήσεων τούτων θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐπὶ τῆς ἀκολουθουμένης ὁδοῦ τῆς ἐρεύνης μας.

Μελετῶντας τὰ ἠθικὰ ἐνεργήματα, ἐξετάζομεν οὐσιαστικῶς : τὴν διαγωγὴν τοῦ ὑποκειμένου—ὡς τοιοῦτον δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἄτομον, ἡ ὁμάς, ἡ κοινωνία, ἡ ἀνθρωπότης—ἐναντι τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἀπαξιῶν, τούτων ἐννοουμένων εἴτε ὑπὸ τὴν καθαρὰν καὶ ἰδανι-κὴν των ὑπόστασιν, εἴτε ὑπὸ τὴν μικτὴν, ὑλικῶς ἐπιβεβαρυμένην (ἀντικειμενοποιημένην) αὐτῶν μορφὴν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ὑποκει-μενικὴν ταύτην ὁδὸν τῆς ἐρεύνης χωρεῖ—καθὼς καὶ ἐν τῇ γνωσιολο-γίᾳ—ἡ ἀντικειμενικὴ ἐξέτασις τῶν ἀξιῶν, μελετωμένων κατὰ τὸ δυ-νατὸν ἀνεξαρτήτως τῆς πρὸς τὸ ὑποκείμενον σχέσεώς των. Βεβαίως προῦποθέτει ἡ μία μέθοδος τὴν ἄλλην. Ἰδίως ἰσχύει τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν τοιαύτην, καθόσον ἄνευ ἐκείνου, ἐναντι τοῦ ὁποῖου τὸ ὑποκείμενον λαμβάνει ἀποφασιστικὴν στάσιν κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐ-τοῦ διαγωγὴν καὶ τὸ ὁποῖον ἀντικείμενον, νόημα ἢ ἀξίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, δυσχερῶς δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἀρμόζουσα χρῆσις τῶν λέξεων «διαγωγὴ» καὶ «ἠθικὴ στάσις». Τὸ ὑποκείμενον—τόσον ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ—προῦποθέτει τὴν συσχετικὴν ἐν-

νοϊαν τοῦ ἀντικειμένου. Ἐπιγραμματικῶς δύναται νὰ διατυπωθῇ ἡ σκέψις αὕτη ὡς ἑξῆς: τὸ διακεῖσθαι προϋποτίθησι τὸ ἀντικεῖσθαι. Ἐνεκα τούτου θὰ ἔπρεπε λοιπὸν ν' ἀκολουθήσωμεν μέθοδον ἐρεύνης μικτῆν, ἄλλοτε μὲν ἐξετάζοντες τὸ ἀντικείμενον, ἄλλοτε δὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις πρόκειται ν' ἀσχοληθῶμεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν πλευρὰν τοῦ προβλήματος, λαμβάνομεν ὡς δεδομένην οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιθετικὴν διάσπασιν τοῦ ἀξιολογικοῦ ἀντικειμένου· ἀπέχοντες δέ, ὅσον ἔνεστι, τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ, ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ εἰδικώτερον ἐπ' ἄλλη εὐκαιρία.

2. Προσανατολισμὸς τοῦ θέματός μας εἰς τὴν περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίαν τοῦ Emil Lask.

Ἡ νεωτέρα περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλία μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα πρωτίστως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς διλημματικῆς στάσεως τοῦ ὑποκειμένου ἔναντι τοῦ περιεχομένου τῆς κρίσεως. Κατόπιν μάλιστα τῆς ἀξιολογικῆς καὶ δεοντολογικῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως—δι' ἧς ἐπῆλθε προσέγγισις τις μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας—δύνανται τὰ πλούσια εἰς ἀπόδοσιν πορίσματα τῆς διδασκαλίας ταύτης νὰ χρησιμοποιηθῶσι καταλλήλως διὰ τὴν τὰ μάλιστα ἀξιολογικὴν τῆς ἠθικῆς ἔρευναν.

Ἐὰν αἱ ὑφιστάμεναι ἀναλογίαι μεταξὺ τῶν ἐνεργημάτων τῆς κρίσεως καὶ τῆς βουλήσεως ἐπέτρεψαν ἀρχικῶς τὸν προσανατολισμὸν τῶν πρώτων εἰς τὰ δεύτερα, σήμερον, μετὰ τὴν σημαντικὴν ἐμβάθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον τὰ προβλήματα ταῦτα ὑπὸ τῆς νεωτέρας λογικῆς, εἶναι πλέον ἐπιβεβλημένον νὰ προσανατολισθῇ πρὸς ταύτην ἡ σχετικῶς ὑστεροῦσα ἠθικὴ ἔρευνα. Αὐτιονόητον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ προσανατολισμὸς οὗτος ὀφείλει νὰ μὴ ἐκφυλισθῇ εἰς μίαν ἄκριτον καὶ φιλοσοφικῶς ἐλάχιστα γόνιμον χοῆσιν τῶν δεδομένων τῆς μιᾶς διδασκαλίας πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τῆς ἄλλης. Δύναται τις π.χ. νὰ τονίσῃ τὰς ἀναλογίας, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείψῃ νὰ καταδείξῃ τὰς διαφοράς. 1) Τὸ τοιοῦτον ἰσχύει οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐνεργήματα

1) Ἴδε π.χ. Franz Brentano: Vom Lieben und Hassen, ἐνθα αἱ ἀναλογίαι οὐδέποτε ὀδηγοῦσιν εἰς ταυτότητα.

ἦτοι τοὺς φορεῖς τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ταύτας τὰς ἀξίας· νομίζομεν δὲ ὅτι, παρουσιαζομένης εὐκαιρίας, θὰ δυνηθῶμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν διαφορὰν, ἣ ὁποία χωρίζει τὰς λεγομένας θεωρητικὰς ἀξίας ἀπὸ τῶν κυρίως ἀξιῶν, ἵνα οὕτως ἀποφευχθῇ ἡ γενίκευσις τῶν ἐξαχθέντων πορισμάτων ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς θεωρητικῆς περιοχῆς ἐφ' ὅλης τῆς ἀξιολογικῆς σφαίρας.

Τοιοτοτρόπως ἐννοοῦντες τὸν προσανατολισμὸν προβαίνομεν τώρα πλέον εἰς μίαν σύντομον καὶ ὡς τοιαύτην ἐλλειπῆ σκιαγραφίαν τῆς περιφήμου περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίας τοῦ Emil Lask,²⁾ φρονοῦντες ὅτι αὕτη, διανοίξασα εἰς τὴν λογικὴν ἐρευναν νέα πνευματικὰ πεδία, ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς σκοπούς μας περισσότερον πάσης ἄλλης σχετικῆς διδασκαλίας.

Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως εἰς τὰ ἔσχατα αὐτοῦ στοιχεῖα: τὴν μορφήν καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς περιβαλλόμενον ἄλογον ὑλικόν, ἀπεδείχθη ὅτι τὸ λογικὸν κριτήριον τῆς κρίσεως δέον ν' ἀναζητηθῇ ἕνα σταθμὸν βαθυτέρον τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατελάμβανε τὸ προκαντιανὸν ἀντικείμενον. Μέχρι τινὸς ἐφαίνετο τρόπον τινὰ ὅτι τὸ πραγματικὸν ὄν ἀποτελεῖ τὸ σταθερὸν σημεῖον, πρὸς τὸ ὁποῖον ὄφειλε νὰ προσανατολίζηται ἡ γνῶσις· ὅταν ὅμως ἡ λογικὴ ἀνάλυσις ἀπέδειξε τὴν λέξιν «πραγματικὸν» μόνον ὡς κατηγορημα ἐκείνης τῆς κρίσεως, ἣ ὁποία ἀποδίδει καταφατικῶς τὴν μορφήν «πραγματικότης» εἰς ἕν περιεχόμενον, διότι τοῦτο ὀφείλει νὰ παρουσιάζη τὴν μορφήν ταύτην,³⁾ τότε πλέον τὸ σταθερὸν σημεῖον ἔπαυσε νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμετον ὡς ὄλον τι, δηλαδὴ ὡς ἀδιάγνωστος διάρθρωσις μορφῆς καὶ περιεχομένου· ἐζητήθη λοιπὸν τότε τοῦτο εἰς τὴν ἐν τῇ διαρθρώσει ταύτῃ κειμένην λογικὴν ἀναγκαιότητα, ἣτις κατὰ τὸν H. Rickert ἐμφανίζεται ὡς δέον, ὑφιστάμενον μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐνταῦθα ὀριστικὴν θέσιν ἐναντι τοῦ προβλήματος: ἐὰν ἡ σχέσις μορφῆς καὶ περιεχομένου ἀποτελῇ σχέσιν δεοντολογικὴν, ἣ τοῦναντίον κειμένην πέραν πάσης ἀξιολογικῆς ἀντιθετικότητος καὶ ἐὰν ἐπομένως ὀφείλωμεν ν' ἀναζητήσωμεν τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως εἴτε ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ οἰκείῳ συνδέσμῳ μορφῆς

2) Emil Lask: Gesammelte Schriften, τόμος β'.

3) H. Rickert: Der Gegenstand der Erkenntnis, 1921, σελὶς 182.

καὶ περιεχομένου, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ E. Lask, εἴτε ἐν τῷ συνιστῶντι τὸν σύνδεσμον τοῦτον δέοντι, ὡς νομίζει ὁ H. Rickert. Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀσχολούμενοι ἐνταῦθα μὲ τὴν ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Lask, ὀφείλομεν νὰ συνεχίσωμεν συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τούτου τὴν ἐπὶ τοῦ γνώμονος τῆς κρίσεως συζήτησιν καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὑπερβατικὸν ἀντικείμενον δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἄμεσον τῆς κρίσεως κριτήριον, ἀλλ' ὅτι ἀποβαίνει τοιοῦτον διὰ μίαν δευτέραν περιοχὴν (δι' ἓν κατώτερον στρώμα) ἀντιθετικῶς διεσπασμένων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι, κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ Lask, τὰ πρότυπα ἀντικείμενα τῆς κριτικῆς ἀποφάνσεως. Ποία ἢ προέλευσις τῆς περιοχῆς ταύτης; Κατὰ τὸν Lask δὲν εἶναι ἡ κρίσις ἢ ἄμεσος σύλληψις τοῦ διὰ τὸ κριτικὸν συνειδὸς ὑπερβατικοῦ ἀντικειμένου· ἡ περιοχὴ τούτου θέλει μείνη ἀείποτε ἀπρόσιτος διὰ τὸ ὑποκείμενον. Κρίσις σημαίνει νέαν σύνθεσιν τῶν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς ὑποκειμενικότητος διασπασθέντων καὶ κατακερματισθέντων στοιχείων τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπερβατικῆς περιοχῆς. Τὰ ἀντικειμενικὰ ταῦτα κέρματα, κέρματα μορφῆς καὶ περιεχομένου, διατηροῦσι καὶ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τοῦ ἐκπατρισμοῦ των κάποιαν αἴγλην τῆς ἀρχικῆς των ἀξιολογικῆς λαμπρότητος· πλὴν ὅμως λόγῳ τῆς ὑποκειμενικῆς θλάσεως, τὴν ὁποῖαν ὑπέστησαν, ἐμφανίζουσιν ὄχι πλέον ὑπεραντιθετικούς, ἀλλ' ἀξιολογικῶς ἀντιθετικούς χαρακτῆρας. Οὕτω τὰ προβλήματα τῆς ὑπερβατικῆς λογικῆς, τὰ ὁποῖα παρὰ τῷ Lask προσλαμβάνουσι κάποιαν χροιάν μυστικοπαθείας, ἐμπλέκονται μετὰ τῶν προβλημάτων τῆς τυπικῆς λογικῆς, ἣτις τοποθετεῖται ἐν τῷ εὐρυτέρῳ περὶ τῶν κατηγοριῶν φιλοσοφικῷ πλαισίῳ. Ἡ θεωρία τούτων συμπίπτει πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς λογικῆς μορφῆς ἐν γένει. Ὁ ὅρος «λογικὴ μορφή» δὲν περιορίζεται πλέον μόνον διὰ τὴν περιοχὴν τῆς κρίσεως, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἐφαρμόζεται πρωτίστως ἐπὶ τῆς σφαίρας τῶν ἀντικειμένων. Ἡ λογικὴ σύνθεσις τούτων ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐπικράτειαν τῆς λογικῆς μορφῆς ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐπιστητοῦ. Αἱ κατηγορίαι εἶναι αἱ συστατικαὶ μορφαὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἢ διαφοροποιήσεις τῶν ὁποίων εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἀντικειμενικὰς κατηγορίας ἀποδίδεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἄλογον ὑλικόν, ἀποτελοῦν τὸ ἕτερον συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀντικειμένου. Τὰ στοιχεῖα λοιπὸν

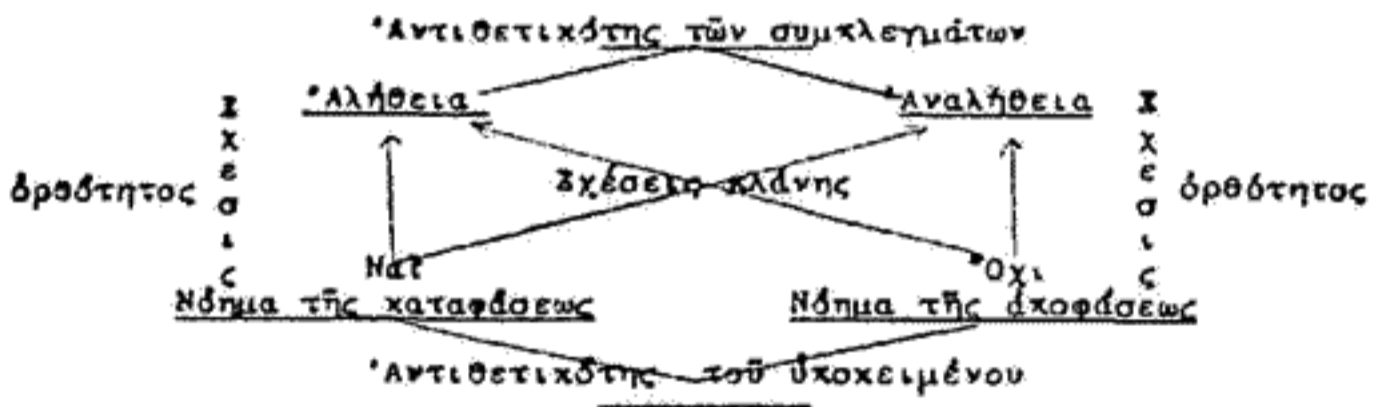
ταῦτα τοῦ ὑπερβατικοῦ ἀντικειμένου συναντῶμεν καὶ πάλιν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς κρίσεως ὑπὸ μορφήν ἀξιολογικῶν νοηματικῶν συμπλεγμάτων. Περὶ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἀπαξίας τούτων ἀποφαίνεται τὸ συνειδὸς ἐν τῇ κρίσει. Τὰ συμπλέγματα ταῦτα, κατὰ τὸν τρόπον τῆς συμπλοκῆς αὐτῶν, εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἢ ἀληθῆ, ἢ ἀναληθῆ, παριστάουσιν ἀξίας, τὰς ὁποίας ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὑποκείμενον ἢ ἀπαξίας ἀπορριψίμους. Ἀποκτῶντα μορφήν λεκτικὴν ἅμα καὶ συντακτικὴν παρουσιάζουσι τὴν συμφώνως τῇ τυπικῇ λογικῇ γνωστὴν κατὰ τὸ ποιὸν σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ κατηγορούμενον. Ὡς κατηγορίαν ἐκλαμβάνει ὁ Lask, κατὰ τὴν μεταγραμματικὴν περὶ τῆς κρίσεως θεωρίαν του, τὸ ὑποκείμενον τῆς κρίσεως⁴⁾—ἀληθῆς ἐπανάστασις κατὰ τῆς παραδόσεως—ὡς κατηγορούμενον δὲ τὸ ὑπὸ τῆς κατηγορίας περιβαλλόμενον ὑλικόν. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος τῶν συμπλεγμάτων τούτων ἔγκειται—κατὰ τοῦτο δὲ ὑπάρχει ἀπόλυτος ὁμογνωμία μετὰ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους—ἐν τῇ ἁρμονίᾳ, ἢ τῇ δυσαρμονίᾳ τῆς συμπλοκῆς τῶν ἀντικειμενικῶν στοιχείων τῆς προτύπου διὰ τὴν κρίσιν ἀντικειμενικῆς περιοχῆς. Ἐν τῇ κρίσει ἀποφαίνεται τὸ κρίνον συνειδὸς περὶ τῆς ἀληθείας, ἢ τῆς ἀναληθείας ἐνὸ καθ' ἑαυτὸ ἀληθοῦς, ἢ καθ' ἑαυτὸ ἀναληθοῦς συμπλέγματος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκ τῶν λογικῶν ἐρευνῶν τῶν Sigwart, Lotze, ἀλλ' ἰδίᾳ τῶν Bergmann καὶ Brentano⁵⁾ προέκυψε τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ἡ κρίσις ἐμφανίζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ συνειδότης: τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν. Ὅπως πᾶν συναίσθημα ἐμφανίζει ἡδονὴν ἢ ὀδύνην, πᾶσα βουλευτικὴ ἐκδήλωσις ἐπιθυμίαν ἢ ἀποστροφήν, τοιοῦτοτρόπως καὶ πᾶσα κρίσις ἐκδηλοῦται εἴτε διὰ καταφάσεως, εἴτε δι' ἀποφάσεως, ἀναφερομένων εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο προσκτᾶ ἡ θιγεῖσα μυστικοπάθεια τοῦ Lask αὐστηράν, αὐστηροτάτην, λογικὴν μορφήν καὶ ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως δεδικαιολογημένη ἀπορία, περὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου τοῦ καθιστῶντος λογικῶς ἀναγκαίαν τὴν παραδοχὴν τῆς μεσαζούσης ἀντιθετικῶς διεσπασμένης περιοχῆς τῶν προτύπων τῆς κρίσεως ἀντι-

4) E. Lask, ἐνθ' ἀν. σελίς 333.

5) Ἴδε ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν: W. Windelband, Beitr. z. Lehre des negat. Urteils (Festschr. f. Zeller).

κειμένων, λύεται καθόσον ἡ διλημματική στάσις τοῦ κρίνοντος ὑποκειμένου, ἀπαντῶντος διὰ ναὶ καὶ ὄχι, θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητος, εἰάν τὰ νοηματικὰ συμπλέγματα, περὶ τῶν ὁποίων ἀποφαίνεται, δὲν παρουσίαζον αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὴν ἀξιολογικὴν πολικότητα τῆς ἀληθείας καὶ ἀναληθείας.

Τώρα πλέον δὲν ἀπομένει, εἰμὴ νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ ναὶ καὶ ὄχι ἀνταποκρίνεται ἓν ἕτερον στρῶμα νοημάτων, διαφόρων τῶν νοηματικῶν συμπλεγμάτων τῆς προτύπου ἀντικειμενικῆς περιοχῆς, παρουσιαζόντων τὴν ἀντιθετικότητα τῆς ὀρθότητος καὶ τῆς πλάνης. Τὸ νὰ ἐκλαμβάνεται ἡ ἀλήθεια ὡς ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναλήθεια ὡς ἀναλήθεια ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀρθότητα τῆς κρίσεως, ὅπως ἀντιστρόφως ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀναληθείας ὡς ἀληθείας καὶ τῆς ἀληθείας ὡς ἀναληθείας συνεπάγεται τὴν πλάνην. Τοιοῦτοτρόπως προκύπτουσι δύο ἀντιθετικὰ ζεύγη: τὸ ζεῦγος τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀναληθείας καὶ ἐκεῖνο τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιθέσεως τῆς ὀρθότητος καὶ πλάνης. Διὰ τοῦ ἑξῆς σχήματος δύναται νὰ παρασταθῶσιν αἱ σχέσεις καὶ διασταυρώσεις τῶν ἀντιθετικῶν τούτων ζευγῶν:



3. Στοιχεῖα μιᾶς λογικῆς τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων.

Τὸ ἀνωτέρω σχέδιον θὰ ἐπήρκει καὶ διὰ τὴν ἀπεικόνισιν τῶν διαφόρων περιπτώσεων τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, εἰάν αὕτη δὲν ἐνεφάνιζεν ἔναντι τῆς θεωρητικῆς στάσεως μίαν ἐπὶ πλέον περιπλοκὴν, ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον, ἀντὶ τῶν τεσσάρων δυνατῶν αὐτοῦ σχέσεων πρὸς τὰ θεωρητικὰ συμπλέγματα, δύναται ὡς ἠθικῶς διακείμενον συνειδὸς νὰ σχετισθῇ ὀκταπλῶς πρὸς τὰς ἀξίας τῆς ἠθικῆς περιοχῆς, αἵτινες, ὡς γνωστόν, ὑπὸ μορφήν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἀξιῶν

(ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν) ἐμφανίζουσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ θεωρητικὰ συμπλέγματα ἀντιθετικὴν διάσπασιν. Ἡ περιπλοκὴ αὕτη ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι τὸ ἠθικῶς διακεῖσθαι περιλαμβάνει πλὴν τῶν περιπτώσεων τῆς ὀρθῆς καὶ πεπλανημένης ἠθικῆς διαγωγῆς, ἐμφανιζούσης πλείστας πρὸς τὴν ὀρθὴν καὶ πεπλανημένην κρίσιν ἀναλογίας καὶ τὰς περιπτώσεις τῆς ἀνηθικοῦ διαθέσεως, ἥτις ὡς τοιαύτη τυγχάνει ἀνυπαρκτος διὰ τὴν περιοχὴν τῆς κριτικῆς ἀποφάνσεως. Ὡς ἐκ τούτου, ἐὰν ἠθέλομεν ν' ἀπεικονίσωμεν διὰ τοῦ ἀνωτέρω σχεδιαγράμματος ἀπάσας τὰς περιπτώσεις τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, δὲν θὰ ἴσκει, ἐὰν προεβαίνομεν εἰς τὴν ἀπλὴν ἐπ' αὐτοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ ἀντιθετικοῦ ζεύγους τῶν θεωρητικῶν συμπλεγμάτων (τῆς ἀληθείας καὶ ἀναληθείας) διὰ τῶν ἀξιῶν τῆς ἠθικῆς περιοχῆς· καθόσον, δεδομένου ὅτι ἐπὶ παραδείγματι τόσον κατὰ τὴν ἠθικὴν πλάνην, ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἀνήθικον διάθεσιν τὸ ὑποκείμενον ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἀξίαν, ἢ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀπαξίαν, αἱ τόσον ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσαι περιπτώσεις αὗται τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς θὰ παρίσταντο ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ σχήματος διὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς γραφικῶν μέσων. Διὰ τοῦτο λοιπόν, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀντιθετικότης τῶν ἠθικῶν ἀποφάνσεων δέον νὰ διακριθῇ τῆς ἀντιθετικότητος τῆς ἠθικῆς διαθέσεως, ἐν τέλει δὲ ἐπειδὴ ἀναλόγως τῶν ἠθικῶν περιπτώσεων τὸ ἐκάστοτε ἐκφερόμενον «ναὶ» ἢ «ὄχι» παρουσιάζει εὐκρινεῖς ποιοτικὰς διαφοράς, ὀφείλομεν νὰ τροποποιήσωμεν τὸ σχῆμα μας οὐ μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀντικειμένου (τῆς ἀξίας), ἀλλ' ἐπίσης ἀπ' ἐκείνης τοῦ ὑποκειμένου. Πρὸς τοῦτο ὁμως ὀφείλομεν νὰ δώσωμεν προηγουμένως τὰς δεούσας ἐξηγήσεις καὶ ν' ἀναπτύξωμεν τὸ θέμα μας.

Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν θεωρητικὴν τοῦ ὑποκειμένου στάσιν αἱ δυναταὶ τούτου σχέσεις πρὸς τὰ ἀξιολογικὰ συμπλέγματα εἶναι τέσσαρες. Ταξινομούμεναι ἐμφανίζουσιν ἀνὰ δύο περιπτώσεις ὀρθῶν καὶ πεπλανημένων κρίσεων. Ἐκάστη τάξις τούτων περιλαμβάνει ἀνὰ μίαν καταφατικὴν καὶ μίαν ἀρνητικὴν κρίσιν, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ποιὸν ἐξαρτᾶται : ἐκ τῆς καταφάσεως ἢ τῆς ἀποφάσεως, ἐκ τοῦ «ναὶ» ἢ «ὄχι», τὸ ὁποῖον ἐκφέρει τὸ κριτικὸν συνειδὸς περὶ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἀπαξίας τῶν νοηματικῶν συμπλεγμάτων, ἢ δὲ ὀρθότητος ἢ τῆς πλάνης μιᾶς ἐκάστης τάξεως τῶν ἀποφάνσεων τούτων : ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐν τῇ ἀνα-

γνωρίσει τῆς μὲν ἀξίας ὡς ἀξίας, τῆς δὲ ἀπαξίας ὡς τοιαύτης, ἢ τοῦναντίον ἐκ τῆς ἀποτυχίας ἐν τῇ διαγνώσει τοῦ ἀξιολογικοῦ ποιοῦ τῶν ἀντικειμένων τῆς κριτικῆς ἀποφάνσεως, ἐκ τῆς παραγνωρίσεως λοιπόν, ἧς ἔνεκα ἐκλαμβάνεται ἢ μὲν ἀξία ὡς ἀπαξία, ἢ δὲ ἀπαξία ὡς ἀξία. Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῆς καταφάσεως τῆς ἀξίας προκύπτει : ἡ ὀρθὴ καταφατικὴ κρίσις, ἐκ τῆς καταφάσεως τῆς ὡς ἀξίας ἐκλαμβανομένης ἀπαξίας : ἡ πεπλανημένη καταφατικὴ κρίσις, ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἀπαξίας, ἡ ὀρθὴ ἀρνητικὴ κρίσις, ἐν τέλει δὲ ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς ὡς ἀπαξίας ἐκλαμβανομένης ἀξίας : ἡ πεπλανημένη ἀρνητικὴ κρίσις. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν ἔχομεν μόνον τὰς περιπτώσεις τῆς ἀναγνωρίσεως, ἢ τῆς παραγνωρίσεως τῶν λεγομένων θεωρητικῶν ἀξιῶν : λέγοντες δηλαδὴ «ὄχι» πρὸς τὴν ἀξίαν, δὲν τὸ λέγομεν διότι ἀρνούμεθα τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ διότι παραγνωρίζομεν καὶ ἐκλαμβάνομεν αὐτὴν ὡς ἀπαξίαν καὶ ὡς τοιαύτην, καὶ μόνον ὡς τοιαύτην, τὴν ἀρνούμεθα ὁμοίως λέγομεν «ναί» πρὸς τὴν ἀπαξίαν, διότι πιστεύομεν ἐνδομύχως ὅτι βεβαιούμεν τὴν ἀλήθειαν. Ὁρθότητα ἢ πλάνην ἐμφανίζουσι τόσον αἱ θεωρητικαί, ὅσον καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀποφάνσεις. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ ἠθικὴ πλάνη δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς θεωρητικῆς τοιαύτης καὶ ὀφείλεται εἰς ὁμοίους λόγους, οἵτινες καθιστῶσι δυνατὴν καὶ τὴν λογικὴν πλάνην. Αἱ περιπτώσεις ὅμως αὗται δὲν ἐξαντλοῦσιν ὅλας τὰς δυνατότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ἠθικὴ διάθεσις, καθόσον δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον ἢ ἀναγάγωμεν τὴν ἀνηθικόν, ἐκ κακῆς προσιρέσεως, κατάφασιν τῆς ἀπαξίας, ἢ τὴν ἀρνησιν τῆς ἀξίας εἰς ἠθικὴν πλάνην ἢ ἀγνοίαν. Βεβαίως ἀποτελοῦσι καὶ αὗται πηγὰς ἀνηθικότητος, δικαιολογουμένης οὕτω τῆς περὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς διδασκαλίας, πλὴν ὅμως ἡ ἀνηθικότης δὲν ἔλκει μόνον ἐκ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀγνοίας τὴν προέλευσίν της. Περὶ τούτου μᾶς πείθει τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ μὲν διατελοῦντες ἐν πλάνῃ ἢ ἀγνοίᾳ ἀρνούμεθα π.χ. διὰ τῆς διαγωγῆς μας μίαν ἀξίαν, εἴτε διότι τὴν ἐκλαμβάνομεν ὡς ἀπαξίαν, εἴτε διότι δὲν ἔχομεν παντελῶς συνείδησιν αὐτῆς, τοῦναντίον ἀνηθικῶς διακείμενοι ἀντιτιθέμεθα εἰς ταύτην, παρ' ὅλον ὅτι σαφῆ περὶ αὐτῆς γνῶσιν ἔχομεν, ὀρθῶς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν διαγιγνώσκομεν καὶ ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀνηθικότητός μας διατελοῦμεν.

Διὰ τὰς τόνισωμεν ἔτι περισσότερον τὴν μεταξὺ ἠθικῆς πλάνης καὶ

τῆς ἀνηθίκου διαθέσεως διαφορὰν, ἀρκεῖ νὰ ὑποβάλωμεν εἰς σύγκρισιν τὴν πρώτην πρὸς τὴν ἀπάτην, ἢ τὸ ψεῦδος. Παραπλανᾷ μὲν λοιπὸν καὶ ὁ πλανόμενος, ὄχι ὀλιγώτερον τοῦ ἀπατεῶνος, ἢ τοῦ ψεύστου, πλὴν ὅμως παραπλανᾷ πρωτίστως ἑαυτόν, ἀγνοῶν ὁ ἴδιος τὸ γεγονὸς τῆς ὑφ' ἣν διατελεῖ πλάνης. Τοῦναντίον ὁ ἀπατῶν καὶ ὁ ψευδόμενος γινώσκει τόσον τὴν ἀλήθειαν, ὅσον καὶ ὅτι ἀπατᾷ καὶ ψεύδεται. Θεωρητικῶς διακείμενοι, οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀληθοῦς, ἐν ἐπιγνώσει ὅτι, οὕτω κρίνοντες, κρίνομεν ὀρθῶς. Διὰ τοῦτο, ἐὰν τὴν θεωρητικὴν διάθεσιν θεμελιοῖ—καὶ τὴν θεμελιοῖ πράγματι—ἐν ἠθικὸν ὑπόστρωμα, τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο εἶναι τὸ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως. Ὁ θεωρητικὸς ἀνθρώπος συνεπῆς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς γνώσεως καὶ χάριν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν αὐτὴ αὕτη ἠγνώσκει ἔχει, μάχεται τὸ ψεῦδος καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἀληθείας, διατελῶν ἐν ἀγαθῇ πάντοτε προαιρέσει, καὶ ὅταν ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης τῆς πλάνης, τὴν ὁποίαν ὅμως ὡς τοιαύτην δὲν διέγνωσε. Βεβαίως εἶναι δυνατὸν—δυστυχῶς δὲ ὄχι μόνον δυνατὸν, ἀλλὰ πλεον ἢ σύνηθες—νὰ ὑποστηρίξωμεν, ἐμφανιζόμενοι μὲ τὸ κῦρος ἐπιστημόνων τὴν ἀναλήθειαν, πλὴν ὅμως αἱ περιπτώσεις αὗται ἐκφεύγουσι πλεον τῆς δικαιοδοσίας τῆς λογικῆς καὶ ἐνδιαφέρουσιν ἀποκλειστικῶς τὴν ἠθικὴν. Τὸ ὅτι ἡ λογικὴ ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὰ σχήματα ἐκεῖνα τῶν συλλογισμῶν, τὰ ὁποῖα σοφίσματα ἀποκαλοῦνται, δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα κατὰ τῶν ἀπόψεών μας, καθόσον δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς ἀπάτης, ὁ ὁποῖα δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται, ἀλλὰ τῆς πλάνης, ἐφ' ὧν ταῦτα στηρίζονται. Ἡ οὐσιώδης λοιπὸν διαφορὰ, ἢ ὁποῖα καὶ διακρίνει τὴν πλάνην ἀπὸ τῆς ἀπάτης, δέον ν' ἀναζητηθῆ ἐν τῇ ἀγαθῇ, ἢ πονηρᾷ προαιρέσει, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἢ ἐκάστοτε κατὰφασις, ἢ ἀπόφασις τῆς τε ἀληθείας λαμβάνει διάφορον ἠθικὴν χροιάν.

Οὕτω λοιπόν, ἐκ τῆς συγκρίσεως δηλαδὴ τῆς θεωρητικῆς περιοχῆς τοῦ διακεῖσθαι πρὸς ἐκείνην τοῦ ἠθικῶς διακεῖσθαι, προκύπτει ὅτι ἡ δευτέρα τυγχάνει συνθετικωτέρας διαμορφώσεως τῆς πρώτης. Ὁ μηχανισμὸς τῶν λειτουργιῶν ταύτης ἀποβαίνει περιπλοκώτερος τοῦ μηχανισμοῦ ἐκείνης, καθόσον ἢ ἀντιθετικότης τῆς ἀποφάνσεως, τοῦ ναὶ καὶ ὄχι, κοινὴ οὔσα εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς, δὲν ἐξάντλει τὴν

ἀντιθετικότητα τῶν ζευγῶν τῆς ἠθικῆς περιοχῆς. Τὴν βαθυτέραν ἀντιθετικότητα ταύτης θ' ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ ἐνεργήματα αὐτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅμως τοῦτον ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν προηγουμένως τοὺς φορεῖς τῆς ἐν λόγῳ ἀντιθετικότητος.

Οἱ φορεῖς οὗτοι δὲν διακρίνονται ἀπὸ στενῆς ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῆς ἐν τῇ ψυχικῇ σφαίρᾳ ἐν γένει ἐπικρατούσης ἀντιθετικότητος. Ὁλόκληρος ἡ ὁμάς τῶν ὑπὸ τὸν γενικὸν ὄρον—«βούλησις» οἶον οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία χρησιμοποιεῖ—ὑπαγομένων ψυχικῶν φαινομένων, τῶν ὁποίων ἡ μᾶλλον ἐξειλιγμένη μορφή εἶναι ἡ βούλησις, ὡς ἀντιμετωπίζομεν ταύτην ἐν τῇ πράξει, ἐμφανίζει χαρακτῆρας ἀντιθετικότητος, ἐκδηλουμένους κυρίως διὰ τῶν τάσεων τοῦ ὀρέγεσθαι καὶ ἀποστρέφεσθαι (ἀγαπᾶν, μισεῖν) καὶ διὰ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὰς συναισθηματικοῦ τόνου τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὀδύνης. (1) Τῶν τάσεων τούτων ἀπ' ἀπόψεως ψυχικοῦ ὑλικοῦ οὐδαμῶς διαφέρουσιν αἱ ἠθικαὶ τάσεις. Διὰ τοῦτο τὰ ἠθικὰ π. χ. συναισθήματα δὲν παύουσι νὰ εἶναι συναισθήματα, ἐπειδὴ χαρακτηρίζονται ὡς ἠθικὰ· ὁμοίως ἡ βούλησις παραμένει βούλησις καὶ ἡ πρόθεσις, πρόθεσις· τέλος δὲ καὶ ὑπ' ἀντίστροφον παρατήρησιν δύναται π. χ. μία πράξις νὰ παρουσιάσῃ τὸ γνῶρισμα τῆς σκοπιμότητος εἴτε ἠθικῆ, εἴτε ἠθικῶς ἀδιάφορος τυγχάνει αὕτη. Παραλλήλως πρὸς τὴν βούλησιν, οἷαν τὴν θέτει ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινὴ ἀντίληψις ἀκόμη, δὲν δεχόμεθα ὑπάρχουσαν ἰδιαιτέραν τινὰ βούλησιν, τὴν ἠθικὴν βούλησιν, (τρόπον τινὰ ὡς μίαν μεταφυσικὴν ὄντοτητα). Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἠθικῆς βουλήσεως, ἠθικῆς προθέσεως, ἠθικῶν συναισθημάτων κτλ. ἀπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν ἠθικῶς ἀδιαφόρων ψυχικῶν φαινομένων (2)

1) Ὑπὸ τὴν ὁμάδα τῶν βουλευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων περιλαμβάνομεν πλὴν τῆς κυρίως βουλήσεως, τῶν ἐπιθυμιῶν, ὀρέξεων, προθέσεων, προαιρέσεων κτλ. καὶ τὰ συναισθήματα. Ἡ τοιαύτη τῶν τελευταίων κατάταξις ἀντιβαίνει βεβαίως εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ψυχολογίας συνήθως ἐφαρμοζομένην· δικαιολογεῖται δὲ ὑφ' ἡμῶν λόγῳ τῆς συγγενείας των πρὸς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα. Κατὰ τὸν W. Wundt δὲν ὑπάρχουσι συναισθήματα μὴ ἐμφανίζοντα μίαν τάσιν ἢ μίαν ἀντίτασιν (ἐναντίωσιν), ἢ μὴ δυνάμενα νὰ προπαρασκευάσωσι μίαν πράξιν.

2) Τὰ ἠθικῶς ἀδιάφορα ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι εἰμὴ ἠθικῶς

δὲν εὐρίσκομεν ὅτι ἔγκειται εἰς τὸ ψυχικὸν ὑλικόν, ἢ εἰς τὸ εἶδος τῶν φορέων, ἀλλ' εἰς μόνον τὸ νόημα τῶν φορέων τούτων, εἰδικώτερον: εἰς τὰ προκαλοῦντα καὶ διεγείροντα τοὺς φορεῖς τούτους ἠθικὰ ἐλατήρια. Ὡς τοιαῦτα θεωροῦμεν τὰς ἐκ τῶν ἀξιῶν, (τῶν quasi ἀξιῶν, τῶν ἀντικειμενοποιημένων ἀξιολογικῶν μορφῶν κ.τ.λ.) ἀπορροεύσας δεοντολογικὰς ἐπιταγὰς. Κατὰ ταῦτα ἡ ταυτότης τῶν φορέων δὲν σημαίνει τὴν ταυτότητα τῆς ἠθικῆς ἀντιθετικότητος πρὸς τὴν ἐν τῇ ψυχικῇ σφαίρᾳ γενικῶς καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς κρατοῦσαν ἀντιθετικότητα, τὴν ὁποῖαν ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «ψυχικὴ πολικότης» δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν. Οὕτω ζεύγη τινὰ τῆς τελευταίας, οἷα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὀδύνης, ἢ τῆς ἔλξεως καὶ ἀποστροφῆς, οὐ μόνον δὲν συμπίπτουσι πρὸς τὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη τῆς καλῆς ἢ κακῆς προαιρέσεως, τῆς ἀγαθῆς ἢ πονηρᾶς βουλήσεως, ἀλλ' ἡ κακὴ π.χ. προαίρεσις δύναται νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ἡδονῆς, ἢ ἀγαθὴ βούλησις διὰ τῆς ἀποστροφῆς. Μόνον ὁ περὶ τὴν ψυχολογίαν ἀδαῆς, ἢ μόνον ἀντιθέτως ὁ στερούμενος τῆς ἰκανότητος πρὸς παρατήρησιν τῶν ἀξιολογικῶν φαινομένων δύναται νὰ συνταυτίσῃ τὴν μίαν ὁμάδα τῶν ἀντιθέσεων τούτων μετὰ τῆς ἄλλης. Ἐκ τῆς συγχίσεως ταύτης προκύπτουσι ἅπασαι αἱ περίφημοι διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἠθικῶν θεωριῶν δοξασίαι, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίσαμεν³⁾ ἐν προηγουμένῳ μελέτῃ μας. Ἡ μεθοδολογικῶς ἐπιβαλλομένη αὕτη τῆς ψυχικῆς ἀπὸ τῆς ἀξιολογικῆς ἀντιθετικότητος διάκρισις, οὐ μόνον δὲν ἀποκλείει τοῦναντίον μάλιστα καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν μετὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν διάκρισιν ἐξέτασιν τῶν σχέσεων τῆς μιᾶς ὁμάδος τῶν ἀντιθέσεων

ἀδιάφορα, ἐκ τούτου δὲ οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι εἶναι καὶ ψυχικῶς ἀδιάφορα. Αἱ ποικίλαι ψυχικαὶ τάσεις καὶ ἐναντιώσεις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐπιδεκτικαὶ φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως τῶν ἠθικῶν τάσεων. Ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι φορεῖς ἀξιῶν ἢ ἀξιολογικῶν νοημάτων, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἐπιδέχωνται τὸν χαρακτηρισμὸν ἠθικῶν τάσεων. Οὕτως ἔχομεν τὰς βιολογικὰς ἀξίας, αἵτινες δὲν γίνονται πάντοτε ἀντικείμενον ἠθικῶν τάσεων, δύνανται ὁμως κάλλιστα νὰ γίνωσιν. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀνώτεραι ἀξίαι, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἠθικαὶ ἀξίαι. Ποῖαι ἀξίαι εἶναι ἠθικαὶ ἀξίαι, ἢ ποῖαι δύνανται νὰ γίνωσι τοιαῦτα, τοῦτο δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ μόνον μιὰ εὐρυτέρη φαινομενολογικὴ ἐρευνα.

3) Ἴδε Ἀρχεῖον Φιλοσ. & Θεωρ. τ. Ἐπιστ. ἔτος ΣΤ'. τευχ. 3, σελ. 285.

μετὰ τῶν τῆς ἐτέρας. Εἰς τὰς ὑποδεικνυομένας ὁμως ταύτας ἀναλύσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ προβῶμεν ἐνταῦθα.

Διὰ τῶν προειρημένων ἐδώσαμεν προκαταβολικῶς ἓνα πλέον συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ ἰσχυούσης ἀντιθετικότητος: ἡ ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ βούλησις, ἡ καλὴ ἢ κακὴ προαίρεσις ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως. Εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν ὁμως τοῦτον δὲν ἐπιμένομεν· μόνον *illustrandi causa* ἀπεκαλέσαμεν τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο βούλησιν καὶ προαίρεσιν. Ὁρθότερον καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ πλαίσιον τῆς ἐρεύνης μας ἀνταποκρινόμενον θὰ εἶναι διὰ τοῦτο, εἰς τὸ ἐξῆς περιορισθῶμεν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀγαθῆς, ἢ πονηρᾶς διαθέσεως. Λόγῳ τῆς γενικότητος, ὑφ' ἣν ἐξετάζομεν τὸ πρόβλημα τοῦ ἠθικῶς διακεῖσθαι, δὲν ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὰς ἐξελικτικὰς μορφάς, τὰς ὁποίας δύναται νὰ προσλάβῃ ἡ ἠθικὴ διάθεσις⁴⁾, διερχομένη ἢ ἐμμένουσα εἰς ἓν τῶν σταδίων τῶν ἀρχομένων ἴσως ἐκ τῆς προαιρέσεως καὶ τῶν καταληγόντων εἰς τὴν βούλησιν. Μελετῶντες τὸ ἠθικῶς διακεῖσθαι ἀπὸ γενικωτάτης πλευρᾶς, δὲν ἐρευνῶμεν τὰς εἰδικὰς περιπτώσεις καὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἐν τῇ προαιρέσει, προθέσει, ἐπιθυμίᾳ, πάθει, βουλήσει καὶ τελουμένη ἢ τετελεσμένη πράξει.

Παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ εἰδικὴ αὕτη περιπτωσιολογία, ἀπέχομεν ταύτης καὶ ἐξηγοῦμεν ὅτι ἡ ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ βούλησις (διάθεσις) ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως.

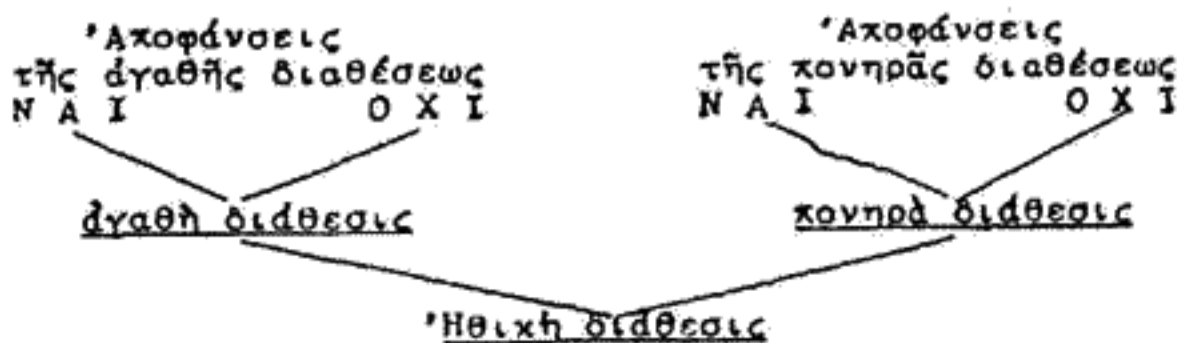
Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἴσως περίεργον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀποφάνσεων ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ, καθόσον ὁ ὅρος οὗτος ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὰς καταφάσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ κρίνοντος συνειδότος. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις στερούμεθα ὁμοίου εἰς σαφήνειαν ὅρου διὰ τὰς τάσεις καὶ ἀντιτάσεις τοῦ συναισθηματικοῦ συνειδότος, ὁ δὲ ὅρος «ἐνέργημα» εἶναι πολὺ γενικὸς καὶ ἀόριστος, οὐδόλως ἐκφράζων τὸ βαθύτερον νόημα τῆς λέξεως «ἀπόφασις» καὶ ἐπειδὴ ἐν τέλει μεταξὺ τῶν τάσεων τούτων καὶ τῶν ἀποφάνσεων ὑφίσταται ποιά τις ἀντιστοιχία, νομίζομεν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου τούτου δικαιολογεῖται.*) Ἐξ

4) Ὑπὸ τὸν ὅρον «ἠθικὴ διάθεσις» περιλαμβάνομεν τόσον τὴν ἀγαθὴν ὅσον καὶ τὴν πονηρὰν διάθεσιν. Τὴν ἀντίθεσιν τοῦ «ἠθικοῦ καὶ ἀνηθικοῦ» ἐκφράζομεν διὰ τῶν ἐπιθέτων: ἀγαθὸς—πονηρὸς.

*) Ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιοῖ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν τάσεων τοῦ ὀρέγεσθαι καὶ ἀποστρέφεσθαι (διώκειν-φεύγειν) τοὺς λογικοὺς ὅρους «κατάφασις-ἀπόφασις».

ἄλλου αἱ τάσεις αὗται δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ λάβωσι τὴν λογικὴν τοῦ ΝΑΙ καὶ ΟΧΙ μορφήν. Διὰ τῆς μορφῆς τοῦ cogito, λόγῳ τῆς γενικότητός της, δύνανται νὰ εὔρωσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἅπασαι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ συνειδότος τὴν λογικὴν αὐτῶν διατύπωσιν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη καὶ πέραν τῆς ὀρολογικῆς σκοπιμότητος ν' ἀγωνισθῶμεν ὑπὲρ τῆς ὑφισταμένης ἀντιστοιχίας τῶν ἐν λόγῳ τάσεων πρὸς τὰς ἀποφάνσεις, καθόσον ἡ κατάδειξις τῆς ἀντιστοιχίας ταύτης ὑπῆρξεν ἴσως μία τῶν σημαντικωτέρων προσπαθειῶν τῆς νεωτέρας περὶ τὰ προβλήματα τῆς κρίσεως ἀσχολουμένης διδασκαλίας.

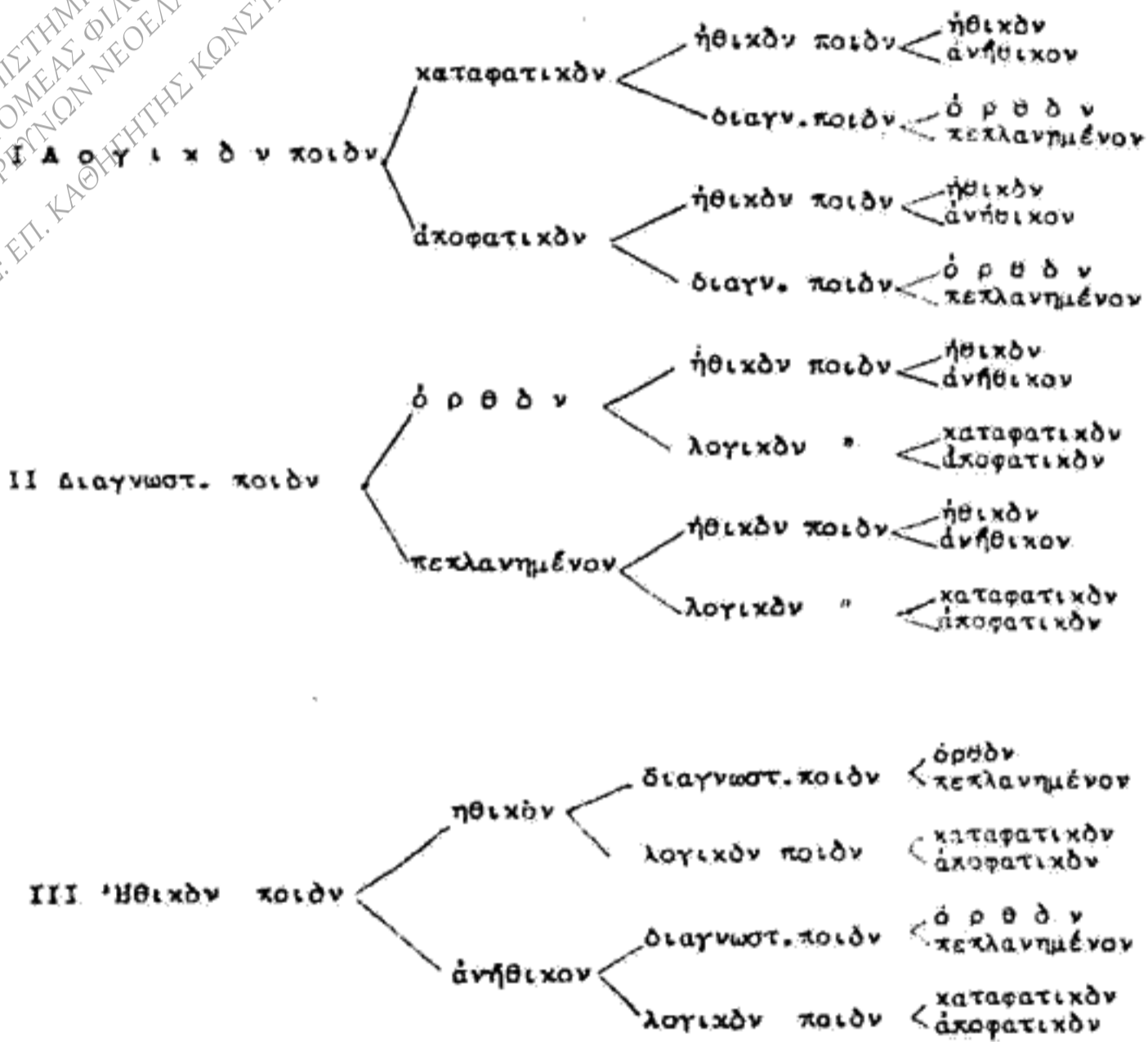
Ἄναφερόμενοι εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀποφάνσεων πρὸς τὰς ἠθικὰς διαθέσεις παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀντιθετικότης τῆς ἀποφάνσεως δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερόν τι στρῶμα, διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται τρόπον τινὰ ἡ ἠθικὴ διάθεσις, προσλαμβάνουσα θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν μορφήν τοῦναντίον μάλιστα τυγχάνουσιν αἱ ἀποφάνσεις ἄμεσοι καὶ ἐνεργοὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἠθικῆς διαθέσεως. Ὅτι τὸ λογικὸν ποιὸν τῶν ἀποφάνσεων (ναὶ, ὄχι) δὲν συμπίπτει ἀναγκαίως πρὸς τὸ ἠθικὸν ποιὸν τῶν διαθέσεων (ἀγαθότης, κακία), ὅτι δηλαδὴ ἡ πονηρὰ διάθεσις δὲν ἐκδηλοῦται μόνον διὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν θετικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καταφάσεως τῶν ἀρνητικῶν ἀξιῶν, ὡς ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις παρὰ τὸν θετικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα δύνανται νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ὡς ἀρνησις τῆς ἀπαξίας, τοῦτο, ἂν καὶ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν, πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ ἔξῃς τὸ ἠθικὸν ποιὸν τῶν διαθέσεων (ἠθικῶν καταστάσεων) ἀπὸ τοῦ λογικοῦ ποιοῦ τῶν ἀποφάνσεων (τῶν ἐνεργημάτων τῆς ἠθικῆς διαθέσεως: τῆς ἀρνήσεως, ἢ τῆς καταφάσεως). Ἡ ἠθικὴ διάθεσις διασπᾶται τουτέστιν βασικῶς, οὐ μόνον εἰς ἀγαθὴν καὶ πονηρὰν διάθεσιν, ἀλλ' ἕκαστον μέλος τῆς ἀντιθέσεως ταύτης διασπᾶται πάλιν ὑπὸ τῶν καταφατικῶν ἢ ἀποφατικῶν ἀποφάνσεων κατὰ τὸ κατωτέρω σχῆμα:



Ὅπως ἐν τῇ θεωρητικῇ σφαίρᾳ ἡ ὀρθότης καὶ ἡ πλάνη εὐρίσκονται μὲν εἰς σχέσιν, πλὴν ὅμως δὲν ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἢ μὲν ἐκ τῆς καταφάσεως, ἢ δὲ ἐκ τῆς ἀποφάσεως, καθόσον καὶ ἐκ τῆς καταφάσεως δύναται νὰ πηγᾷση πεπλανημένη κρίσις καὶ ἐκ τῆς ἀρνήσεως ὀρθὴ τοιαύτη· ὁμοίως λοιπὸν καὶ ἡ ἠθικὴ διάθεσις ὑπάρχει ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεών της, δυναμένη νὰ προσλάβῃ εἴτε ὡς ἀγαθὴ, εἴτε ὡς πονηρὰ ἠθικὴ διάθεσις τὴν ἀρνητικὴν τοῦ ΟΧΙ, ὅσον καὶ τὴν θετικὴν τοῦ ΝΑΙ μορφήν. Ἡ διαφορὰ ὅμως τῆς ὀρθότητος καὶ πλάνης ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῶν διαθέσεων ἐγκεῖται ὅτι ἢ μὲν ὀρθότης ἢ ἡ πλάνη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς διαγνώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀποφάνσεως, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ διάθεσις προηγεῖται πάσης ὀρθῆς ἢ πεπλανημένης τοιαύτης διαγνώσεως, ἢ καὶ πάσης θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς αὐτῆς ἐκδηλώσεως, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἀπὸ ταύτας. Συνεπεία τούτου ἀποβαίνει ἡ ἠθικὴ διάθεσις ὀρθὴ ἢ πεπλανημένη ὡς ἐξ ἀνακλάσεως, ἐνῶ ἀγαθὴ, ἢ πονηρὰ τυγχάνει πρὸ πάσης ἀποφάνσεως· τοῦτέστιν δὲν ἀποβαίνει, ἀλλ' εἶναι ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ἀνηθικότης ἀναφέρονται ἀμεσώτερον πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀποτελοῦσαι καταστάσεις τούτου, ἀπὸ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν πλάνην, αἵτινες συνδέονται μᾶλλον πρὸς τὸ *quasi* ὑπερβατικὸν νόημα τῆς ἀποφάνσεως.

Αἱ ἀναλύσεις αὗται ἐπιτρέπουσι νὰ διακρίνωμεν τὸ ποῖον τῶν ἀποφάνσεων ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ εἰς λογικόν, ἠθικόν καὶ διαγνωστικόν ποῖον. Αἱ ἀποφάνσεις δηλαδὴ εἶναι καταφατικαὶ ἢ ἀποφατικαί, ἠθικαὶ ἢ ἀνήθικοι, ὀρθαὶ ἢ πεπλανημένοι, ἀναλόγως εἰάν τὰς κρίνωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ λογικὸν αὐτῶν ποῖον, πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ ὑποκειμένου διάθεσιν, ἢ τέλος πρὸς τὴν ἐπιτυχῆ ἢ ἀνεπιτυχῆ ἐκτίμησιν τῶν ἀξιῶν ἢ ἀπαξιῶν. Ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ τὰς μελετήσωμεν καὶ ἀπὸ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν συγχρόνως, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐνῶ μὲν κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως ἀποκλείεται, ὅπως μία ἀπόφανσις εἶναι ἠθικὴ ἅμα καὶ ἀνήθικος, ἢ ὀρθὴ ἅμα καὶ πεπλανημένη, ἢ ἐν τέλει καταφατικὴ ἅμα καὶ ἀποφατικὴ, ἐν τούτοις ἕκαστον μέλος μιᾶς ἐκάστης τῶν ποιοτικῶν τούτων ἀντιθέσεων παρουσιάζει πλὴν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ποιοῦ καὶ τὸ ποῖον ἑνὸς μέλους τῶν ὑπολειπομένων δύο

ἄλλων ποιοτικῶν ἀντιθέσεων. Αἱ πεπλανημένοι, ἢ ὀρθαὶ π. χ. ἀποφάνσεις ἐμφανίζουσι, πλὴν τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιοῦ, καὶ ἠθικὸν ἅμα καὶ λογικὸν ποιόν, εἶναι δηλαδὴ ἠθικαὶ ἢ ἀνήθικοι, καταφατικαὶ ἢ ἀποφατικαί. Λαμβάνοντες ὡς ὁρεθησαν μίαν ἐκάστην τῶν ποιοτικῶν τούτων ἀντιθέσεων, παρέχομεν κατωτέρω εἰκόνα τῶν δυνατῶν ποιοτικῶν ἀποχρώσεων ἐκάστου μέλους τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ μέλη τῶν ἄλλων ἀντιθέσεων :



Ἐὰν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ εἶπομεν ὅτι τὸ λογικὸν ποιόν τῶν ἀποφάνσεων ὑφίσταται ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῆς διαθέσεως, ὑπὸ τὴν διατύπωσιν ταύτην ἐνοούσαμεν μόνον ὅτι τόσον ἡ ἀγαθὴ, ὅσον καὶ ἡ πονηρὰ διάθεσις δύνανται νὰ ἐκδηλωθῶσιν εἴτε διὰ καταφάσεως εἴτε δι' ἀρνήσεως. Τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην ὠρίσαμεν ὡς σχετικὴν μόνον, καθόσον ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς ἠθικῆς διαθέσεως καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν ἀξιολογικῶν δεδομένων πηγάζει ὁ τρόπος τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἠθικοῦ συνειδότης πρὸς τὰ δεδομένα